

Cărturarii și reevaluarea spiritualității românești

Conf. univ. dr. Liliana Trofin

Academia Oamenilor de Știință din România

Rezumat: Relația dintre Biserică și intelectualitate este fără îndoială una controversată, degenerând uneori într-un conflict între religie și știință. Biserica a fost acuzată că limitează accesul omului la cunoaștere, apelând atunci când situația a impus-o la măsuri punitive împotriva celor care-i puneau sub semnul întrebării adevărurile dogmatice. Printre victimele acesteia se numără și intelectualii, cei care sunt promotorii schimbării și ai progresului în societate. Cu timpul lucrurile s-au schimbat, iar dialogul a luat locul acuzelor și disputelor, cei doi parteneri fiind animați mai mult de găsirea unor soluții la problemele care macină societatea. În spațiul românesc există o serie de intelectuali, unii dintre ei provenind din sânul Bisericii, care au contribuit cu operele lor la dezvoltarea culturii și societății.

Cuvinte cheie: *cărturari, Biserică, credință, societate, modernitate.*

MOTTO: „În fața frumosului singurătatea devine apăsătoare” (N. Steinhardt)

Introducere

Este cunoscut faptul că orice demers care încearcă să abordeze problema relației dintre Biserică și societate într-o anumită epocă istorică nu poate face abstracție de versetele evanghelice referitoare la „*dajdia Cezarului*”, deoarece aduce pe lângă separarea domeniului politic de cel religios, separare care va îmbrăca, ulterior, forma alianței dintre Tron și Altar, și relația dintre Biserică și „intelectualitatea critică”¹.

Evoluția politică și istorică diferită a Europei occidentale și a celei răsăritene după triumful creștinismului în fața cultelor păgâne își va pune amprenta asupra mentalului colectiv, generând temeri, frustrări, neîncredere, dar și speranțe în rândul membrilor comunităților². Deși originea creștină e comună, particularismele locale vor facilita derapajele doctrinare, care vor culmina cu marea schismă din anul 1054. După acest moment, prăpastia dintre Occident și Răsărit se va adânci, iar refacerea unității va rămâne un deziderat greu de atins³. În societatea medievală occidentală, de pildă, bazată pe privilegiu și dominată de idealul monastic, își face loc, la început timid, „idealul moral intelectual filosofic”, care va pune sub semnul întrebării doctrina oficială a Bisericii⁴. Pe de altă parte, știm că împotriva

---

¹ Matei, 22, 19-21 (vezi trad. rom. a *Bibliei*, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988; toate referințele se vor face la această ediție); Liliana Trofin, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos. Secolele IV-VIII*, Editura Universității din București, București, 2005, *passim*; Florin Mitrea, *Biserica și intelectualii, o alianță imposibilă? Cazul polonez*, Volumele Civitas99Alumni, vol. II, mai. 2005, p. 1, http://www.civitas99.ro/volume/florin_vol2.pdf, accesat online 01.06.2017.

² Liliana Trofin, *Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism*, Editura ProUniversitaria, București, 2016, *passim*.

³ Idem, *Istoria religiilor (Curs universitar)*, Editura Universității din București, București, 2009, *passim*.

⁴ Mihai Maga, *Idealul experienței intelectuale și nașterea universității la sfârșitul Evului Mediu*, pp. 55=78 (în special p. 65), http://www.schole.ro/files/schole_01_2010_art5_mmaga.pdf, accesat online 10.06.2017; Dumitru Isac, *Filosofia evului mediu european*, *passim*, <http://www.historycluj.ro/SU/anuare/2009/Continut/art28Isac.pdf>, accesat online 01.06.2017.

„rigidului din religia catolică” se ridică creștinismul promovat de „Sfântul Francisc”⁵, cel care potrivit lui Nicolae Iorga vorbea „cu păsările cari zboară, cu fiarele sălbatice, cu pietrele, cu pământul, cu lumea, cu soarele, în sfârșit cu orice element din natură și creațiune”⁶.

Dar timpul trece și evul mediu „s’a mîntuit”, iar Renașterea face apel la „spiritul elenic”, punând rațiunea pe pedestalul măreției umane⁷. Totuși, lucrurile nu sunt simple așa cum par la prima vedere, deoarece polemicile născute în jurul superiorității credinței față de Rațiune și lupta împotriva ereziilor vor scoate în evidență un adevăr știut doar de unii, respectiv transformarea filosofiei într-un „instrument teoretic necesar teologiei, deci bisericii”⁸, afirmă Dumitru Isac. Încercările repetate ale filosofiei de a scăpa de sub tutela Bisericii vor evidenția abuzul de autoritate al celei din urmă. Cenzura, arderea cărților și a ereticilor sunt exemple elocvente ale abuzului, însă trădează și limitele puterii sociale ale Bisericii, situație de care încearcă să profite Statul prin acțiunile sale de a-și întări autoritatea⁹. Nu trebuie să uităm însă că ceea ce unii numesc „tendența de eliberare de sub jugul dogmaticii teologale” își are explicația nu numai „în procesul social-economic de dezvoltare a elementelor viitoarei burghezii”¹⁰, ci și în dorința de emancipare a individului sătul de *vechea ordine* care-i limita posibilitățile de afirmare¹¹. Aceste aspirații s-au manifestat deosebit de puternic în perioada revoluțiilor, instrumente și simboluri ale schimbării, care au avut ca rezultat modernizarea statelor europene¹².

În aceeași ordine de idei, nu se poate nega faptul că după o epocă dominată în mare parte de analfabetism, spiritualitatea fiind doar un apanaj al elitei sociale, „veacul luminilor, prin filosofia și prin absolutismul său reformist, începe să pună problema răspândirii cunoașterii”¹³. Cu privire la acest aspect Remus Câmpeanu afirmă că „Marele avantaj nu rezida atât în impactul culturii în societate, cât în faptul că intelectualitatea promovează în comunitate, rolul ei social crește, evoluează înspre statutul de profesie sau funcție, puse deseori în serviciul statului”¹⁴. Mai departe, acesta spune că „Grupului, încă redus, i se recunosc treptat onoarea, privilegiile și utilitatea publică, activitatea lui fiind recompensată sau remunerată. El ajunge să se susțină prin propria creație, din ce în ce mai critică și mai rațională, devenind o *nouă clericatură* pusă în slujba credinței în știință și în principiile constructive”¹⁵. Și conchide: „De la o lume restrânsă a artiștilor, copiiștilor, cronicarilor și clerului, se tinde înspre una a funcționarilor, publiciștilor, juriștilor, medicilor, ofițerilor, literaților, profesorilor, savanților și tehnicienilor, toți având la bază cultura profesională, îmbinată cu erudiția orientată înspre serviciul social”¹⁶.

Spre deosebire de Occident care îmbrățișează ideile iluministe, Răsăritul ortodox pune în valoare isihasmul și paisianismul¹⁷. Cu privire la paisianism trebuie să precizăm că avem

---

⁵ Nicolae Iorga, *Idei asupra problemelor actuale, I. Forme cari se duc și realități cari vin. II. Vechea și noua Europă*, Editura Cugetarea, București, 1934, p. 116, www.dacoromanica.ro/, accesat online 02.06.2017.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Dumitru Isac, *op. cit. loc. cit.*

⁹ *Ibidem*; Liliana Trofin, *Istoria, loc. cit.*

¹⁰ Dumitru Isac, *op. cit. loc. cit.*

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Symbols, Myths and Images of the French Revolution: Essays in Honour of James A. Leith*, vol. II, eds. Ian Germani, Robin Swales, University of Regina Press, 1998, *passim*; Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World: Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey, and China, 1600-1850; 25th Anniversary Edition*, second edition, Routledge, 2016, *passim*.

¹³ Remus Câmpeanu, *Intelectualitatea română în Transilvania, passim*, <http://www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/CampianRemus/intelectualitatea.pdf>, accesat online 04.06.2017.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Liliana Trofin, *op. cit., passim*.

de-a face cu „un fenomen spiritual unic, un experiment duhovnicesc remarcabil, o înnoire comunitară - contemplativă a monahismului ortodox cu o amplă reverberație culturală și morală atât în Rusia, cât și în Țările Române. În ambele aceste spații ortodoxe el a determinat un reviriment eclezial și cultural cu ample dimensiuni. Dar istoriile celor două posteriități paisiene în secolul XIX sunt extrem de diferite și simptomatice în evoluțiile lor”¹⁸. Unii teologi fac o paralelă spirituală între influența exercitată de iluminism și paisianism în spațiul european¹⁹. Așa se face că în timp ce în Occident asistăm la o ofensivă împotriva lui Dumnezeu, ofensivă asumată de o parte a elitei culte, în Țările Române, de pildă, putem vorbi de existența unei adevărate renașteri spirituale. Acest fapt constituie o realitate de netăgăduit, care contrastează cu „seceta spirituală” din Ucraina și Rusia, țări supuse unor restricții de ordin religios venite pe filiera politică, dar și pe cea a uniaticismului și catolicismului²⁰.

Cărturarii și confesiunea lor de credință

În spațiul românesc elita cultă nu este ruptă total de Biserică, fiind legată de aceasta în chip nevăzut cu multe fire. La hotarul dintre medieval și modern întâlnim la unii dintre cărturarii noștri un interes vădit pentru istoria, tradiția și patrimoniul cultural românesc. În cazul lui Dimitrie Cantemir (*figura 1*), de pildă, vedem influența educației călugărului grec Ieremia Cacavela reflectată asupra sa²¹.

Figura 1. Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei²²

Ștefan Resceanu este de părere că eruditul domn ar trebui considerat teolog, deoarece unele din lucrările sale trădează teme sensibile²³. Un exemplu în acest sens îl constituie diferențele dogmatice în spațiul moldav. Autorul citat arată că domnul „a fost un adevărat apărător al purității ortodoxiei ne-o dovedește atitudinea lui față de scolastică atunci când, vorbind despre credința conașionalilor săi arată că în Moldova „nu s-a văzut niciodată vreun eretic sau vreo erezie și cu atât mai puțin nu s-a putut dezvolta, probabil, zice el, fiindcă acest neam n-a vrut să știe de teologia scolastică și de alte meșteșugiri sofistice ale dialecticilor, ci a crezut că vorbele simple ale Evangheliei și învățătura Sfinților Părinți sunt de ajuns, chiar și fără școală, spre mântuirea sufletului”. Biserica romano catolică, precizează

¹⁸ Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte*, Ediția a III-a adăugită, Studiu introductiv de pr. Elia Citterio Ediție îngrijită și prezentată de diac. Ioan I. Ică jr, (j), Editura Deisis, Sibiu, 2015, p. 57, <https://traianbadarau.files.wordpress.com/2013/01/autobiografia-unui-staret.pdf>, accesat online 05.06.2017.

¹⁹ I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Vocație și destin filocalic la români*, în volumul *Români în reinnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 3-16 (în special p. 7).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Ștefan Resceanu, *Dimitrie Cantemir – istoric al religiilor*, în volumul *Dimitrie Cantemir savant de dimensiune europeană. 300 de ani de la plecarea din domnie*, editor coordonator: Gheorghe F. Angheliescu, Editura Mica Valahie, 2012, pp. 31-32.

²² http://m.moldovenii.md/resources/files/photo/d/6/d6d7f8f7625de96b15944f0292453c05_691.jpg, accesat online 05.06.2017.

²³ Ștefan Resceanu, *op. cit.*, p. 32.

Cantemir s-a depărtat de Biserica Răsăritului, Biserica cea adevărată a lui Hristos”²⁴. Mai mult decât atât, el se ridică nu doar împotriva catolicismului, ci și a luteranismului și calvinismului deopotrivă: „să se stârpească aluatul papistașilor din Biserica Moldovenească și să taie celor tineri prilejul de a citi viclesugurile papistașilor”, iar înnoirile protestantismului față de spiritul scolastic, de care învățații ortodocși scăpaseră, Biserica Răsăritului, păstrătoare a adevărului nu are nevoie nici de reforma lui Luther și nici de a lui Calvin”²⁵.

Nici expansionismul islamic nu este văzut cu ochi buni de Cantemir. Astfel, în lucrarea *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, domnul moldav face un rechizitoriu aspru împotriva islamului, subliniind faptul că este o „credință rea”, unde „adevărata fericire stă în poftele trupești, în dorințele nepotolite..., întru îngăduința liberă a păcătuirii...”²⁶. În opinia lui Cantemir diferența între creștinism și islam constă în faptul că în locul „minunilor” este preferată „sabia”²⁷. El vine cu citate din *Coran*, care nu lasă loc de interpretări: „Poruncitu-mi-a Domnul să omor toate popoarele cu sabia, până când vor mărturisi că nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și că eu sunt prorocul lui. Iar de vor face aceasta curând, își vor scăpa sângele și bogățiile lor”...ucideti pe politești oriunde-i veți afla... Dar dacă se pocăiesc, dacă-și spun rugăciunea, dacă fac milostenie, lăsați-i liberi” (*Coran* IX, 5)”²⁸. Este un nou prilej pentru a-și asuma identitatea creștină. „Dar situându-se, în critica sa, pe un teren nu religios, ci rațional, el lasă loc tuturor aprecierilor pozitive pe care aceeași atitudine îi va îngădui, în continuare, să le facă despre valorile filosofice, morale, științifice, literare și artistice ale islamului”²⁹.

Firească, romanitatea românilor nu-l lasă indiferent pe Cantemir, astfel încât dorește în *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*³⁰ și în *Descriptio Moldaviae*³¹ să determine locul acestora în istoria universală³². Fie cunoscător al istoriei și al realităților politice din zonă, domnul „a trasat mult timp schema de tratare a trecutului românilor în context european”³³, subliniază istoricul Ioan-Aurel Pop. Și continuă: „Coordonatele fundamentale ale acestui model - romanitatea românilor, unitatea lor, rezistența și persistența acestora în fața valurilor migratoare, participarea lor la marele efort de stăvilire a înaintării otomane etc. – au devenit constante ale reconstituirii trecutului național pentru multe generații de istorici, inclusiv, în multe privințe, pentru cei actuali”³⁴. Tot el mai arată că nu corifeii Școlii Ardelene au fost primii care au afirmat originea pur romană a românilor, ci Cantemir, infirmând astfel vechile

---

²⁴ *Ibidem*, p. 33.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 35.

²⁷ *Ibidem*, p. 36.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, VIII, tomul II, ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, p. XXI, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 05.06.2017.

³⁰ Vezi *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, tom VIII: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române de pre originalul manuscris al autorului, păstrat în Arhivele Principale din Moscova ale Ministerului de Externe, de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, cu un portret și două facsimile, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, *passim*, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 05.06.2017.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, *passim*.

³² Ioan-Aurel Pop, *Între real și ideal: Dimitrie Cantemir despre locul românilor în Europa*, în Dimitrie Cantemir (sesiune de comunicări științifice, București, 10 decembrie 2010), pp. 113-124 (în special p. 119), <http://dspace.bcu-cluj.ro/bitstream/123456789/48174/1/Pop%2BIoan%2BAurel-Intre%2Breal%2Bsi%2Bideal-2010.pdf>, accesat online 05.06.2017; Idem, *Identitatea românească*, PublishDrive, 2017, *passim*.

³³ Idem, *Identitatea românească*, loc. cit.

³⁴ *Ibidem*.

clișee vehiculate de-a lungul timpului³⁵. Dar dincolo de originea romană, Cantemir a întrevăzut „sincronizarea” poporului român cu „civilizația universală”, fiind „un precursor al Școlii Ardelene, al lui Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu și al tuturor oamenilor de cultură interbelici care au militat neclintit spre a-i convinge pe români că *ex Occidente lux venit*”³⁶. Vorbind despre relațiile românilor cu Poarta, Ioan-Aurel Pop subliniază avantajele conferite de păstrarea statutului de autonomie al statelor medievale românești, fapt sesizat de însuși Cantemir în *Hronic*: „Aceste a noastre doai țări, cu agiutoriu lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sânt monarhii turcești, însă nici stăpânirea, nici slobozeniia gios ș-au lăsat, ce după multe sângeroase și românești războaie cu tătarii, cu cazacii, cu ungurii, cu leașii și mai apoi cu turcii și cu cei de o fire cu dânșii, tătarii, niciodată piciorul din hotarale sale afară nu ș-au scos, ce înfipti și nezmul și au rămas. Besearicile, leage, giudecățile, obiceiaele nesmentite și nebetjite și le-au păzit”³⁷. Cu alte cuvinte, prin „continua vărsare de bani către Poartă, - notează cunoscutul istoric - autorul vede un titlu de glorie pentru poporul său: secătuirea averii neamului este un perpetuu sacrificiu de aur, după cel de sânge; prin aurul și prin sângele românilor s-a răscumpărat de la turci libertatea Europei. Este exprimat aici un adevărat mesianism românesc, cu un veac înainte de afirmarea celui polonez”³⁸. Mai poate fi invocat și faptul că domnul se mândrește cu patrimoniul etno-cultural și religios transmis de înaintașii săi, păstrat neatins și cu sacrificii majore, lucru înfăptuit indubitabil cu ajutorul lui Dumnezeu. Este un alt element care vine în sprijinul ideii că el era conștient de limitele potențialului românilor în raporturile lor cu Poarta, aducând în prim plan „miracolul” păstrării entității statale într-o epocă aflată încă sub semnul semilunii. Din acest punct de vedere este un precursor al lui Gheorghe Brătianu, care invocă „enigma” și „miracolul” atunci când vine vorba de poporul român și de evoluția sa istorică³⁹.

Figura 2. Paisie Velicikovski⁴⁰

Dar Cantemir nu este singurul om de carte care se implică în treburile cetății. Există o serie de cărturari români care fac parte din cinul monahal, implicați activ în mișcarea de reînnoire a monahismului inițiată de Paisie Velicikovski (*figura 2*), „în spiritul tradiției athonite, pe baza unei mai bune cunoașteri și a punerii riguroase în practică a canoanelor ascetice”⁴¹. Remarcăm cu acest prilej școala românească de traducători de la Dragomirna, Secu și Neamț⁴². Starețul Paisie laudă într-o scrisoare trimisă arhimandritului Teodosie atât calitatea traducerilor făcute de ieromonahii Ilarion și Macarie cât și buna cunoaștere a limbii eline⁴³. Să-i dăm cuvântul: „Lucrarea mea (...) am început-o în chipul următor: în vederea insuficienței lexicoanelor,

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Idem, *Între real și ideal*, pp. 118-119.

³⁸ *Ibidem*, p. 119.

³⁹ Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940, *passim*, <https://ia800205.us.archive.org/18/items/OEnigmaSiUnMiracolIstoricPoporulRoman/O%20enigma%20si%20un%20miracol%20istoric-%20poporul%20roman.pdf> accesat online 05.06.2017.

⁴⁰ <http://www.pemptousia.ro/files/2014/11/paisie-velicikovski-IN-2.jpg>, accesat online 05.06.2017.

⁴¹ N.A. Ursu, *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, în volumul *Românii în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Căndea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 39-82 (în special p. 39).

⁴² *Ibidem*., p. 40.

⁴³ *Ibidem*, p. 47.

precum și a neexperienței mele, am luat ca fir conducător pentru mine traducerea cărților Sf. Părinți din limba greacă veche în cea moldovenească, făcută de iubiții noștri frați: ieromonahul Macarie și dascălul Ilarion, oameni învățați și experienți în traducerea de cărți...Luând traducerile lor, după socoteala mea, ca neîndoielnic bune, am început să îndrept cărțile slavone, călăuzindu-mă de traducerea lor și urmărind textul grecesc”⁴⁴. Arată în continuare cărțile patristice pe care le-a tradus printre care se numără și lucrarea lui Casian Romanul despre cele opt gânduri⁴⁵. Nu știm dacă starețul Paisie de la Dragomirna a intuit valoarea acestei lucrări pentru creștinismul local, în special vechimea și continuitatea neîntreruptă a acestuia. Cert este că în obștea starețului au activat doi cărturari români a căror pricepere este lăudată de către acesta. Dar ei nu sunt singurii traducători din cadrul obștii.

Schimonahul Isaac dascălul este privit de specialiști drept „cel dintâi patrolog român”⁴⁶. În *Descoperirea către cetitori pentru sfinții stareți carii să pomenesc adeseori în cartea aceasta*, Isaac studiază cu multă acrivie viața și opera sfinților Varsanufie, Ioan și Serida într-o manieră originală, utilizând „o metodă de cercetare și ...o informație care ar face cinste chiar unui cercetător contemporan”⁴⁷. Reținem că și-a desfășurat activitatea în mănăstirile Secu și Neamț, făcând mai multe traduceri din greacă care au fost consemnate în *Condica* (1800-1825), cum ar fi „*Arătare la scripturile lui Ioan Gură de Aur*”, „*Tâlcuire la Matei Evanghelistul*”, „*Tâlcuire la piatra smintelii, a lui Ilie Miniat*”, „*Învățăturile lui Efrem Sirul*”, „*Învățăturile lui Iustin Filozoful, Hotărâri ale marelui sobor*” etc⁴⁸. Pe lângă traduceri, el a elaborat și opere originale, care dezvăluie un stil lucru unic (*Slujba sfintei Filofteia, Viața starețului Paisie*)⁴⁹.

În *Condica* mai sus amintită mai sunt consemnate și traduceri ale altor cărturari români din școala paisiană: Ștefan dascălul („*A lui Casian Râmleanul, Pentru cele opt gânduri ale răutății și Cuvânt despre dreapta socoteală*”; „*Patericul cel mare*”; „*Patericul de la Pecersk*”; „*Viața lui Grigorie Sinaitul*” etc)⁵⁰, Gherontie dascălul („*Ale lui Filothei monahul, Capete pentru trezvie și rugăciune*”; „*Al lui Nil Sinaitul, Cuvânt postnicesc*”; „*Ale lui Isaac Sirul, Cuvinte pustnicești*” etc)⁵¹, Chesarie scriitorul monah (împreună cu Macarie dascălul a tradus „*Patericul Mare*”) ⁵², Gheorghie ieroschimonahul (viitorul stareț al mănăstirilor Căldărușani și Cernica traduce din greacă lucrarea *Capetele lui Nil Pustnicul*)⁵³, Ioanichie monahul („*Crinii țarinii*”, „*Limonariu*”, „*Patimile Domnului*”, „*Viața sfântului Vasile cel Nou cu Vămile văzduhului*”) ⁵⁴, Grigorie dascălul (a alcătuit o variantă nouă a *Vieții starețului Paisie*)⁵⁵, Climent duhovnicul („*Adunarea graiurilor și a învățăturilor celor de Dumnezeu grăite, a purtătorilor de Dumnezeu părinți, din toată Scriptura cea de Dumnezeu însuflată, adunată și cuviincios și prinosicios la iveală pusă, spre folosul celor ce vor ceti, de Pavel preacuviosul monah și ctitor al sfintei mănăstiri a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu (ce se numește) Everghitinos*”, 4 volume etc)⁵⁶, Irinarh ieroschimonahul („*Scrierile monahale ale*

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 48-49.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Valentina Pelin, *Contribuția cărturarilor români la traducerile școlii paisiene*, în volumul *Români în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Căndea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 83-148 (în special p. 107).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 108.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 110-112.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 113-116.

⁵² *Ibidem*, p. 117.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 117-118.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 118-119.

lui Nichita Stănescu”; „Învățăturile lui Ioan Carpatinul către călugării cei din India”)⁵⁷ și Veniamin ieromonahul („Apocalips tâlcuit”; „Hotărâri pentru călugări, în scurt, ale lui Vasile cel Mare” etc)⁵⁸. Valentina Pelin ne atrage atenția și asupra altor cărturari români ai școlii paisiene, precum „Ioan scriitorul, Iosif ierodiaconul, Isaia monahul, Misail, Nestor eclisiarh, Pafnutie, Porfirie, Simeon „ce s-au tăiat de turci”⁵⁹. Dincolo de detalii, autoarea citată scoate în relief faptul că „activitatea cărturarilor români o depășește în mai multe privințe pe cea a cărturarilor slavi, atât prin amploarea sa, cât și prin întâietatea traducerilor românești în raport cu cele slavone”⁶⁰. Cât privește „evaluarea traducerilor patristice slavone” opinează că ar trebui să se țină cont de faptul că acestea „au fost colaționate și corectate după originalele grecești în mediul cultural românesc, prin intermediul traducerilor românești”⁶¹. Crede cu tărie că cercetarea sa este „un prilej binevenit, deși cu mare întârziere, de a scoate din anonimat contribuția cărturarilor români la traducerile patristice din școala paisiană și a determina locul ei în contextul culturii românești din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea”⁶². Suntem de acord cu Valentina Pelin și nădăjduim că cercetările vor continua și ne vor oferi noi detalii legate de activitatea inimoșilor cărturari ai școlii paisiene.

În sfârșit, ultimul aspect pe dorim să-l aducem în discuție privește activitatea lui Ienăchiță Văcărescu. Trecem peste controversesele pe care le-a stârnit și reținem că el este primul care a tipărit la Râmnic o *Gramatică* în limba română. În *Proimionul* acesteia el elogiază limba română, „cu care petrecând petrecem viețuirea aceasta vremelnică”⁶³. Mai reținem în acest context că Dimitrie Eustatievici Brașoveanul a scris în limba română prima *Gramatică rumânească* (1857)⁶⁴, care a rămas însă la nivel de manuscris, nefiind cunoscută și difuzată⁶⁵. Acestor două lucrări li se alătură în 1828 *Gramatica românească* lui Ion Heliade Rădulescu, care împreună vor marca „începutul procesului de modernizare a studiului gramatical românesc”⁶⁶. Revenind însă la marele dregător Ienăchiță Văcărescu, care este și autorul cunoscutei *Istoriei othomanești*, vedem că face trimitere în prefața către Filaret, episcopul Râmnicului la cucerirea Daciei și la colonizarea acesteia de către Traian, făcută cu oameni neșcoliți, așezați în județul Romanați, care le poartă de altfel și numele. Crede că din cauza absenței dascălilor de gramatică la cei vechi astăzi nu se vorbește latinește și italienește⁶⁷. De aici a apărut și „necesitatea unei gramatici care să fixeze limba și să-i îndrume pe cititori spre cunoașterea regulilor limbii românești”⁶⁸. *Gramatica* a fost tipărită cu ajutorul lui Filaret, un apropiat al lui Ienăchiță Văcărescu, fapt întărit de dedicația adresată acestuia („*Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduelelor gramaticii românești, adunate și alcătuite acum întâiu, dă dumnealui Ianache Văcărescul cel dă acum dicheofilax a Bisericii cei Mari a răsăritului și mare vistieru a prințipatului Valahiei și hărăzite dă însuși la preacinstitul sfințitul, dă Dumnezeu iubitoriul episcop a sfintei Episcopii Râmnecului kir Filaret. Tipărite cu porunca și blagoslovenia sfinției sale, acum în domnia preainălțatului și prea luminatului prințipu a toatei Ugrovlahiei Nicolae Mavrogheni vovod, în arhieria prea sfințitului și alesului dă Dumnezeu mitropolitu și arhiepiscop a țării chir*

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 119-120.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 120.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 84.

⁶¹ *Ibidem*, p. 91.

⁶² *Ibidem*, p. 85.

⁶³ Ienăchiță Văcărescu, *Istoria othomanească*, Tipografia Semne, 1994, pp. XXX-XXXI, <https://daco.romanica.ro>, accesat online 06.06.2017.

⁶⁴ Mihaela Marcu, *Terminologia gramaticală românească din perioada 1757-1828*, p. 275, <http://www.dia.cronia.ro/ro/indexing/details/A3385/pdf>, accesat online 06.06.2017.

⁶⁵ Ienăchiță Văcărescu, *op. cit. loc. cit.*

⁶⁶ Mihaela Marcu, *op. cit., loc. cit.*; Ienăchiță Văcărescu, *op. cit. loc. cit.*

⁶⁷ Ienăchiță Văcărescu, *op. cit. loc. cit.*

⁶⁸ *Ibidem*.

Grigorie, la leat 1787, în tipografia sfintei Episcopii a Râmnicului, de Gheorghie sin Popa Costandin tipograf Râmniceanul”⁶⁹. Ienăchiță Văcărescu s-a străduit să „o cuprindă nu numai în reguli, ci se străduiește să creeze o terminologie lingvistică corespunzătoare (...) El pornește de la limba populară și nu încearcă, ca S. Micu, o arhaizare artificială, care este, în parte, chiar din punctul de vedere al istoriei limbii, lipsită de sens, ci descrie starea ele fapt și anticipă, dealtfel, în esență, direcția ulterioară din dezvoltarea limbii române literare”⁷⁰.

Deși ar mai fi și alte lucruri de spus, ne oprim aici cu analiza. Din cele relatate se desprinde efortul cărturarilor români de a determina și fixa locul conaționalilor lor în cadrul istoriei universale, scoțând astfel în relief moștenirea etno-culturală transmisă din strămoși. În această cheie înțelegem efortul lui Cantemir de a smulge „numele de român din „tirania vechei uitări” atunci când scrie *Hronicul*⁷¹, dorința traducătorilor școlii paisiene de a-i face pe lectori să conștientizeze faptul că există o „foame după cuvântul lui Dumnezeu”⁷² sau necesitatea dezvoltării limbii române potrivit opiniei lui Ienăchiță Văcărescu⁷³.

Bibliografie

Biblia, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

Brătianu, Gheorghe I., *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940, <https://ia800205.us.archive.org/18/items/OEnigmaSiUnMiracolIstoricPoporulRoman/O%20enigma%20si%20un%20miracol%20istoric-%20poporul%20roman.pdf>, accesat online 05.06.2017.

Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.

Cantemir, Dimitrie, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, VIII, tomul II, ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 05.06.2017.

Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română în Transilvania*, <http://www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/CampianRemus/intellectualitatea.pdf>, accesat online 04.06.2017.

Citterio, Elia, *Învățătura spirituală a stareșului Paisie. Radiografia unei obști*, în volumul *României în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 121-148-148.

Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareș urmate de Așezăminte și alte texte*, Ediția a III-a adăugită, Studiu introductiv de pr. Elia Citterio Ediție îngrijită și prezentată de diac. Ioan I. Ică jr, (j), Editura Deisis, Sibiu, 2015, <https://traian>

---

⁶⁹ *Ibidem*, p. XXXI-XXXII.

⁷⁰ Klaus Steinke, *Problema modelelor gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*, pp. 17-34 (în special p. 33), <http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/05/Problema-modelelor-gramaticii.pdf>, accesat online 09.06.2017.

⁷¹ D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ediția a III-a, Editura Cartea românească, București, f.a., p. 101, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 08.06.2017.

⁷² Elia Citterio, *Învățătura spirituală a stareșului Paisie. Radiografia unei obști*, în volumul *României în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 121-148-148 (în special p. 142).

⁷³ Klaus Steinke, *op. cit.*, p. 33.

badarau.files.wordpress.com/2013/01/autobiografia-unui-staret.pdf, accesat online 05.06.2017.

Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Vocație și destin filocalic la români*, în volumul *Români în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Câdea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 3-16.

Goldstone, Jack A., *Revolution and Rebellion in the Early Modern World: Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey, and China, 1600-1850; 25th Anniversary Edition*, second edition, Routledge, 2016.

Iorga, Nicolae, *Idei asupra problemelor actuale, I. Forme cari se duc și realități cari vin. II. Vechea și noua Europă*, Editura Cugetarea, București, 1934, p. 116, www.dacoromanica.ro/, accesat online 02.06.2017.

Isac, Dumitru, *Filosofia evului mediu european*, <http://www.historycluj.ro/SU/anuare/2009/Continut/art28Isac.pdf>, accesat online 01.06.2017.

Marcu, Mihaela, *Terminologia gramaticală românească din perioada 1757-1828*, pp. 275-279, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A3385/pdf>, accesat online 06.06.2017.

Mihai Maga, *Idealul experienței intelectuale și nașterea universității la sfârșitul Evului Mediu*, pp. 55-78, http://www.schole.ro/files/schole_01_2010_art5_mmaga.pdf, accesat online 10.06.2017.

Mitrea, Florin, *Biserica și intelectualii, o alianță imposibilă? Cazul polonez*, Volumele Civitas99Alumni, vol. II, mai. 2005, http://www.civitas99.ro/volume/florin_vol2.pdf, accesat online 01.06.2017.

Murărașu, D., *Istoria literaturii române*, ediția a III-a, Editura Cartea românească, București, f.a., p. 101, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 08.06.2017.

Operele principelui Dimitrie Cantemir, tom VIII: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române de pre originalul manuscris al autorului, păstrat în Archivele Principale din Moscova ale Ministerului de Externe, de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, cu un portret și două facsimile, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, <https://dacoromanica.ro>, accesat online 05.06.2017.

Pelin, Valentina, *Contribuția cărturarilor români la traducerea școlii paisiene*, în volumul *Români în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Câdea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 83-148.

Pop, Ioan-Aurel, *Identitatea românească*, PublishDrive, 2017.

Pop, Ioan-Aurel, *Între real și ideal: Dimitrie Cantemir despre locul românilor în Europa*, în *Dimitrie Cantemir* (sesiune de comunicări științifice, București, 10 decembrie 2010), pp. 113-124, <http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/48174/1/Pop%2BIoan%2BAurel-Intre%2Breal%2Bsi%2Bideal-2010.pdf>, accesat online 05.06.2017.

Resceanu, Ștefan, *Dimitrie Cantemir – istoric al religiilor*, în volumul *Dimitrie Cantemir savant de dimensiune europeană. 300 de ani de la plecarea din domnie*, Editor coordonator: Gheorghe F. Angheliescu, Editura Mica Valahie, 2012, pp. 31-32.

Steinke, Klaus, *Problema modelelor gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*, pp. 17-34, <http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/05/Problema-modelelor-gramaticii.pdf>, accesat online 09.06.2017.

Symbols, Myths and Images of the French Revolution: Essays in Honour of James A. Leith, vol. II, eds. Ian Germani, Robin Swales, University of Regina Press, 1998.

Trofin, Liliana, *Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism*, Editura ProUnivdersitaria, București, 2016.

Trofin, Liliana, *Istoria religiilor (Curs universitar)*, Editura Universității din București, București, 2009.

Trofin, Liliana, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos. Secolele IV-VIII*, Editura Universității din București, București, 2005.

Ursu, N.A., *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, în volumul *Români în reinnoirea isihastă. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994*, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Câdea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 39-82.

Văcărescu, Ienăchiță, *Istoria othomanicească*, Tipografia Semne, 1994, <https://daco.romanica.ro>, accesat online 06.06.2017.

Intellectuals and the evaluation of Romanian spirituality

Abstract: The relationship between the Church and the intelligentsia is undoubtedly controversial, sometimes it degenerates into a conflict between religion and science. The Church was accused that a limited man's access to knowledge and had taken punitive measures against those who questioned his dogmatic truths when the situation imposed it. Among the victims of the Church were also the intellectuals, who are the promoters of change and progress in society. Things that have changed with time and dialogue has taken the place of accusations and disputes, with the two partners being more animated by finding solutions to the problems that are mired in society. In the Romanian space there are a number of intellectuals, some of them coming from the Church, who contributed with their works to the development of culture and society.

Keywords: *Intellectuals, church, faith, society, modernity.*